

บทที่ ๒

ชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

พระมหาจิต จานซีโต, ดร.

ป.ธ.๗, ศน.บ. (การศึกษา), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)

วัตถุประสงค์ประจำบท

- เพื่อให้นิสิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญของชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนาได้โดยสังเขป
- เพื่อให้นิสิตสามารถอธิบายเรื่องของชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนาได้โดยสังเขป
- เพื่อให้นิสิตสามารถวิเคราะห์ชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนาที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหาวิชา

- ๒.๑ ความนำ
- ๒.๒ ชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๓ รูปที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๔ เวทนาที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๕ สัญญาที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๖ สังขารที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๗ วิญญาณที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๘ ชั้น ๕ กับไตรลักษณ์ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๙ สรุปท้ายบท
- ๒.๑๐ คำถามท้ายบท
- ๒.๑๑ เอกสารอ้างอิง

๒.๑ ความนำ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่เที่ยง^๑ ชั้น ๕ เกี่ยวข้องกับความไม่เที่ยงหรืออนิจจลักษณะ เพราะมีอาการ ๔ ได้แก่ อาการเกิด อาการดับ อาการแปรปรวน อาการทนอยู่ได้ชั่วขณะๆ อาการขัดต่อความเที่ยง

ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นทุกข์^๒ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^๓ ชั้น ๕ ไม่เที่ยง ย่อมเป็นทุกข์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตา คำว่า อนัตตา หมายถึง สภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้เพราะไม่มีตัวตน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับอนิจจลักษณะ^๔ ชั้น ๕ เป็นสภาวะที่บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่มีตัวตน

การปฏิบัติวิปัสสนากาวนาเป็นอุบายเรื่องปัญญาที่กำหนดรู้รูป-นาม เป็นอารมณ์ซึ่งอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนา คือ วิปัสสนากัมมิ ๖ หมวด อันได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปัจฉิมสมุปบาท ๑๒ เมื่อย่อลงแล้วคงเหลือรูป-นาม เท่านั้น

๒.๒ ชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนากาวนา

พระพุทธเจ้าทรงยกชั้น ๕ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา โดยมีสภาวะความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน^๕ ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงเข้าไปยึดถือเอาไว้ เพราะว่าชั้น ๕ เป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ทั่วไปจะรู้จักถึงได้แม้แต่ประสบการณ์ในภวนก็อยู่ในชั้น ๕^๖ ชั้น ๕ สามารถจัดเป็นรูป และนาม ได้แก่ รูปเป็นรูปชั้น นามที่ประกอบด้วย เวทนาเป็นเวทนาชั้น สัญญาเป็นสัญญาชั้น สังขารเป็นสังขารชั้น วิญญาณเป็นวิญญาณชั้น ผู้เขียนจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของชั้น ๕

คำว่า ชั้น แปลว่า กอง หมู่ หมวด ชั้น เป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากบาลีว่า ขนฺโธ

๑) วิเคราะห์ว่า ขิ สงฺขาตํ อวยวิ ธาเรตติ ขนฺโธ ส่วนที่อ้างอวยวิวะคืออินทรีย์ไว้ (ขิ บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้ อ ปัจจัย นิคคหิตเป็น น ลบสระหน้า)

๒) วิเคราะห์ว่า ขาทติ อวยวณฺติ ขนฺโธ ผู้เกี่ยวกินอวยวิวะ (ขาท ธาตุในความหมายว่า เกี่ยวกิน อ ปัจจัย แปลง ขาท เป็น ขนฺธ)

๓) วิเคราะห์ว่า ขาติชราทึหิ อเนเกหิ ทุกฺเขหิ ขชชตฺติ ขนฺโธ ส่วนอันทุกข์มีความเกิดความแก่เป็นต้นกิน (ขชชธาตุ ในอรรถว่ากิน อ ปัจจัย แปลงขชช เป็น ขนฺธ)

^๑ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙/๒๔.

^๒ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐/๒๕.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^๔ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

^๕ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑ - ๓๐/๑ - ๑๖.

^๖ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๕/๑๕๒.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๔.

๔) มีวิเคราะห์อีกว่า ทุกเขหิ ขณญติ อวทารียตีติ ขนโธ ส่วนอันทุกข์ขุดขึ้น (ขนธาคู ในความหมายว่า ขุด)

๕) มีวิเคราะห์ว่า สุนญญ ธาเรตีติ ขนโธ ส่วนที่ธำรงไว้ซึ่งความว่างเปล่า^๘

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พุทธธรรม (ฉบับเดิม) ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่า “ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม เหล่านี้เรียกว่า ชั้น ๕”^๙

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต) ให้ความหมายไว้ว่า ชั้น แปลว่า กอง หมวด หมู่ ส่วน หมายถึง ร่างกายของคนเรา แยกร่างกายออกเป็นส่วนๆ ตามสภาพได้ ๕ ส่วน หรือ ๕ ชั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชั้น ๕ นี้ จะเรียกว่า เบญจชั้น หรือ ชั้นปัญจก ซึ่งแปลว่าชั้น ๕ เหมือนกันก็ได้^{๑๐}

ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่า “ชั้น แปลว่า กอง มี ๕ กอง คือ (๑) รูปชั้น กองรูป (๒) เวทนาชั้น กองเวทนา (๓) สัญญาชั้น กองสัญญา (๔) สังขารชั้น กองสังขาร (๕) วิญญาณชั้น กองวิญญาณ”^{๑๑}

๒.๒.๒ ความหมายของแต่ละชั้น

ความหมายของชั้น ชั้น คือ กอง เพราะเป็นที่รวมธรรมชาติทั้งปวงเข้าด้วยกัน วจนัตถะของคำว่า ชั้น คือ อเนกทุกเขหิ ขขชนตีติ=ขนธาคู แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ถูกทุกข์ เคี้ยวกิน จึงชื่อว่า ชั้น คือ ชั้น ๕ นี้เป็นที่เกิดแห่ง ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้น ถ้าไม่มีชั้น ๕ ทุกข์ต่างๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้^{๑๒} ชั้นมี ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้นคือ

(๑) รูปชั้น คือ กองรูป ได้แก่ ธรรมชาติทั้งปวงที่เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องสลายไปเสื่อมไปด้วยวิโรธปัจจัย คือ ปัจจัยที่ไม่ถูกกัน ได้แก่ ความร้อน ความเย็น เป็นต้น องค์ธรรม ได้แก่ รูป ๒๘^{๑๓} มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ^{๑๔} และ อุปาทายรูป ๒๔ ได้แก่ จักขยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อิตถินทริย ปุริสินทริย ชีวิตินทริย กายวิญญูติ วจิวญูติ อา

^๘ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐๕.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

^{๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๙๙.

^{๑๑} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, **พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร: ธนธการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗.

^{๑๒} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจาริยะ รจนา, **ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๑๓} อภี.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗ - ๒๒.

^{๑๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๗/๒๑๖.

กาสธาตุ ลหุตารูป มุหุตารูป กัมมัฏญัตารูป อุบยจรูป สันตติรูป ขรตารูป อนิจจตารูป และกวางิ๊งการาหารรูป^{๑๕}

(๒) เวทนาขันธ คือ กองแห่งเวทนา มีหน้าที่เสวยอารมณ์ คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑^{๑๖}

(๓) สัญญาขันธ คือ กองแห่งสัญญา มีหน้าที่จำอารมณ์ต่างๆ องค์ธรรม ได้แก่ สัญญาเจตสิกที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑^{๑๗}

(๔) สังขารขันธ คือ กองแห่งสังขาร มีหน้าที่ปรุงแต่งจิต ให้คิดทำกุศลหรือให้ทำอกุศล และให้บำเพ็ญอุปปาณ มี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร ให้ทำบุญซึ่งเป็นความดี อุปุญญาภิสังขาร ปรุงแต่งจิตให้ทำอกุศล อนัญญาภิสังขาร ปรุงแต่งจิตให้คิดบำเพ็ญอุปปาณ องค์ธรรม ได้แก่ เจตสิก ๕๐ (เวทนา, สัญญา) ที่ประกอบในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ตามสมควร^{๑๘}

(๕) วิญญาณขันธ คือ กองแห่งวิญญาณ มีหน้าที่รู้อารมณ์ คำว่า วิญญาณ จิต มโน มนัส คือ ใจ หมายถึง ธรรมชาติที่มีความรู้แจ้ง เป็นลักษณะ องค์ธรรม ได้แก่ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑^{๑๙}

๒.๓ รูปที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับขันธ ๕ ก็มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๕ อย่างรวมเข้าเป็นชีวิต^{๒๐} ขันธ ๕ ประกอบไปด้วย รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ เมื่อลงเหลือแต่ รูปขันธ และนามขันธ ผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๒.๓.๑ รูปขันธ

รูปขันธ คือ กองแห่งรูป เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป การแตกดับ เสื่อมสลายไป เมื่อกระทบกับความเย็น ความร้อน ลม แดด ของแข็ง เป็นต้น รูปขันธ มี ๒๘^{๒๑} ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ ได้แก่

- ๑) ปฐวีธาตุ
- ๒) อาโปธาตุ
- ๓) เตโชธาตุ
- ๔) วาโยธาตุ^{๒๒}

^{๑๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๙๕ - ๖๔๕/๑๙๐ - ๒๐๕.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๔ - ๖๑/๒๒ - ๔๒.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒ - ๙๑/๔๒ - ๖๐.

^{๑๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒ - ๑๒๐/๖๑ - ๘๐.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑ - ๑๔๙/๘๐ - ๙๗.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๒.

^{๒๑} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ธรรมสาร, ๒๕๕๐, หน้า ๖๕.

และอุปาทายรูป ๒๔ ได้แก่

๑) จักขายตนะ	๒) โสตายตนะ
๓) ฆานายตนะ	๔) ชิวหายตนะ
๕) กายายตนะ	๖) รูปลายตนะ
๗) สัททหายตนะ	๘) คันธายตนะ
๙) รสายตนะ	๑๐) โผฏฐัพพายตนะ
๑๑) อิตถินทรีย	๑๒) บุริสินทรีย
๑๓) ชีวิตินทรีย	๑๔) กายวิญญูติ
๑๕) วจีวิญญูติ	๑๖) อากาสธาตุ
๑๗) ลหุตารูป	๑๘) มหุตารูป
๑๙) กัมมัณญุตารูป	๒๐) อุปจยรูป
๒๑) สันตติรูป	๒๒) ชรตารูป
๒๓) อนิจจตารูป	๒๔) กวฬิงการาทารูป ^{๒๓}

เป็นรูปที่อิงอาศัยมหาภูตรูป ๔ เช่น สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ รูปชั้นหยาบ จึงเป็นธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมทั้งหมด ดังนั้นรูปชั้นหยาบจึงจัดเป็นรูป^{๒๔} รูปชั้นหยาบจัดเป็นรูปธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นรูป มีลักษณะแตกสลายเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไป เมื่อถูกความร้อนหรือความเย็นมากกระทบ จึงจัดเป็นรูป

๒.๓.๒ วิธีการกำหนดรูปในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิธีการกำหนดรู้รูป รูปชั้นหยาบที่เป็นกองรูป ฝ่ายรูป^{๒๕}หรือกาย อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้ง ๕ เป็นองค์ประกอบ เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป แตกดับ เสื่อมสลายไป เมื่อกระทบกับความเย็น ความร้อน รูปชั้นหยาบเป็นธรรมชาติที่เป็นรูปธรรม จัดลงใน ฝ่ายรูป จัดเป็นรูปธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นรูป มีลักษณะแตกสลายเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไป เมื่อถูกความร้อนหรือความเย็นมากกระทบ จึงจัดเป็นรูป รูปชั้นหยาบที่เห็นด้วยตา สัมผัสได้ด้วยกาย “การกำหนด เห็น-หนอ ในแต่ละครั้งผู้ปฏิบัติตามรู้สภาวะการเห็นของรูปชั้นหยาบปรากฏในขณะรู้เห็นความใสในการเห็นรูปหรือรูปารมณ์ ผู้ปฏิบัติรับรู้แบบนี้ย่อมสำคัญว่ามีเพียงรูปที่เป็นสภาวะธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม”^{๒๖} วิธีการกำหนดรู้รูป โดยการกำหนดรู้รูปชั้นหยาบเป็นอารมณ์ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมมีความเสื่อมไป อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นการกำหนดรู้รูปชั้นหยาบชั้นญาณตปริญาณ การพิจารณารูปชั้นหยาบโดยการพิจารณาเห็นความเกิดดับตลอดเวลาอยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ว่า เป็น

^{๒๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๗/๒๑๖.

^{๒๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๕ - ๖๔๕/๑๙๐ - ๒๐๕.

^{๒๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๗๘ - ๗๙.

^{๒๕} พระอุปัชฌาย์ ญาณ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๖-๒๒๔.

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวังค์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๑-๒๗๒.

ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาขั้นตรียมปริณญา การกำหนดหยั่งรู้อารมณ์
ขั้นนี้ โดยการละถอนความรู้สึกทำลายทิวฏฐิวิปัสสนา ได้ด้วยปหานะ ๕ คือ

- ๑) วิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้)
- ๒) ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้นๆ)
- ๓) สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด)
- ๔) ปฏิปัสสทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ)
- ๕) นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)

เป็นการกำหนดละถอนขั้นปหานปริณญา โดยเห็นการมีสติกำหนดรู้ ไม่อาศัยตัณหาทิวฏฐิ
เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในรูปขั้นที่ต้องแตกสลาย ดับไปของรูปขั้น ย่อมเบือนหายในรูปขั้น เมื่อเบือน
หายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น

๒.๔ เวทนาที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ
ตัวตนต่างๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับขั้น ๕ ก็มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๕ อย่างรวมเข้าเป็น
ชีวิต^{๒๗} ขั้น ๕ ประกอบไปด้วย รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น เมื่อ
ลงเหลือแต่ รูปขั้น และนามขั้น ผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไป

๒.๔.๑ เวทนาขั้น

เวทนาขั้น คือ กองเวทนา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ เกิดร่วมกับวิญญาณ
ขั้น การเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ เป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส ความรู้สึก
เหล่านี้เกิดขึ้นได้จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สิ่งที่มาถูกต้องตามกาย และการรู้
เรื่องทางใจ เวทนาขั้นจึงเป็นส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรม ดังนั้น เวทนาขั้นจึงจัดเป็นนาม^{๒๘}

เวทนาขั้นจัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำ
อารมณ์ และเสวยอารมณ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส จึงจัดเป็นนาม

๒.๔.๒ วิธีการกำหนดเวทนาขั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิธีการกำหนดเวทนา เวทนาขั้นเป็นกองเวทนา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ เกิด
ร่วมกับวิญญาณขั้น ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ เป็นสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส ความรู้สึกเหล่านี้เกิดได้
จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สิ่งที่มาถูกต้องทางกาย และการรู้ทางใจ เวทนาขั้น
เป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม เวทนาขั้นสังเคราะห์ลงในฝ่ายนาม จัดเป็นนามธรรม เป็น
สภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเสวยอารมณ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์
อุเบกขา โสมนัส จัดเป็นนาม การเสวยอารมณ์ ได้แก่ ความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ อุเบกขา “การกำหนด
เห็น-หนอ ในแต่ละครั้ง ผู้ปฏิบัติตามรู้สภาวะ การเห็น เวทนาขั้นย่อมปรากฏในขณะรู้สึกดีใจ เสียใจ

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๒.

^{๒๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๗๙ -๘๐.

หรือวางเฉยในการเห็น ผู้ปฏิบัติรับรู้แบบนี้ย่อมสำคัญว่ามีเพียงเวทนาที่เป็นสภาวะธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม”^{๒๙} วิธีกำหนดรู้เวทนา

๑) โดยกำหนดรู้เวทนาขั้น มีอารมณ์เวทนา และเสวยอารมณ์เวทนา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์เวทนาด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นการกำหนดรู้เวทนาขั้นขั้นญาณตปริญญา

๒) การพิจารณาเวทนาขั้น โดยการพิจารณาจนแจ้งในอารมณ์ที่พิจารณานั้น เห็นความเกิดดับตลอดเวลาอยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาเวทนาขั้น ขั้นตรีนตปริญญา

๓) การกำหนดหยั่งรู้เวทนาขั้น โดยการละถอนอารมณ์เวทนา และการเสวยอารมณ์เวทนานั้น ได้ด้วยปหานะ ๕ คือ

๑. วิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้)
๒. ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้นๆ)
๓. สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด)
๔. ปฏิปัสสัทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)

เป็นการกำหนดละถอนเวทนาขั้นขั้นปหานตปริญญา โดยเห็นการมีสติกำหนดรู้เวทนาขั้นไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในเวทนาขั้นนั้น จนเห็นอาการดับไปของเวทนาขั้น ย่อมเบื่อหน่ายในเวทนาขั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น

๒.๕ สัญญาที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับขั้น ๕ ก็มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๕ อย่างรวมเข้าเป็นชีวิต^{๓๐} ขั้น ๕ ประกอบไปด้วย รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น เมื่อลงเหลือแต่ รูปขั้น และนามขั้น ผู้เขียนจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ สัญญาขั้น

สัญญาขั้น คือ กองสัญญา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะจำอารมณ์ จำได้หมายรู้ เกิดร่วมกับวิญญาณขั้น จำอารมณ์ที่วิญญาณกำลังรับรู้เพื่อจำไว้ในอนาคต ได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง และสัญญาจำอารมณ์ทางใจ สัญญาขั้นจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม ดังนั้น สัญญาขั้นจึงจัดเป็นนาม^{๓๑}

สัญญาขั้นจัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ ที่รับรู้อยู่ขณะปัจจุบันจึงจัดเป็นนาม

^{๒๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิยาตอ), *วิปัสสนานัยเล่ม ๑*, แปลโดย พระคันธสาราภิวังค์, หน้า ๒๗๑-๒๗๒.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๖๒.

^{๓๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๘๐.

๒.๕.๒ วิธีการกำหนดสัญญาชั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิธีการกำหนดสัญญา สัญญาชั้น เป็นกองสัญญา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะจำอารมณ์ จำได้หมายรู้ เกิดร่วมกับวิญญาณชั้น จำอารมณ์ที่วิญญาณกำลังรับรู้อยู่ เพื่อจำไว้ในอนาคต ได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง และสัญญาจำอารมณ์ทางใจ สัญญาชั้นเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สัญญาชั้นสังเคราะห์ลงในฝ่ายนาม จัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ ที่รับรู้อยู่ขณะปัจจุบัน การจำได้หมายรู้ในอารมณ์ ได้แก่ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูมัพพะ และจำธรรมารมณ์ “การกำหนด เห็นหนอในแต่ละครั้ง ผู้ปฏิบัติตามรู้สภาวะ การเห็นสัญญาชั้น ย่อมปรากฏในขณะหมายรู้สิ่งที่เห็น ผู้ปฏิบัติรับรู้แบบนี้ย่อมสำคัญว่ามีเพียงสัญญา ที่เป็นสภาวะธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม”^{๓๒} วิธีการกำหนดสัญญา

๑) โดยการกำหนดรู้อารมณ์ จำอารมณ์ที่เกิดขึ้น กำหนดรู้อารมณ์นั้นอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นการกำหนดรู้สัญญาชั้นขึ้นญาณปริญา

๒) การพิจารณาสัญญาชั้น โดยการพิจารณาจนแจ้งในอารมณ์ จำอารมณ์ที่พิจารณานั้น เห็นความเกิดดับตลอดเวลาอยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาสัญญาชั้นขึ้นตรีนปริญา

๓) การกำหนดหยั่งรู้สัญญาชั้น โดยการละถอนอารมณ์นั้นได้ด้วยปหานะ ๕ คือ

๑. วิกัมภนปหานะ (การละด้วยการชมไว้)
๒. ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้นๆ)
๓. สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด)
๔. ปฏิสสทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)

เป็นการกำหนดละถอนสัญญาชั้นขึ้นปหานปริญา จนเห็นการเกิดดับของอารมณ์ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา โดยเห็นการมีสติกำหนดรู้สัญญาชั้น ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในสัญญาชั้นนั้น จนเห็นอาการดับไปของสัญญาชั้น ย่อมเบื่อหน่ายในสัญญาชั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น

๒.๖ สังขารที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับชั้น ๕ ก็มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๕ อย่างรวมเข้าเป็นชีวิต^{๓๓} ชั้น ๕ ประกอบไปด้วย รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น เมื่อลงเหลือแต่ รูปชั้น และนามชั้น ผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไป

๒.๖.๑ สังขารชั้น

^{๓๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๒.

สังขารชั้น คือ กองสังขาร สังขารชั้น เป็นนามธรรมที่เกิดรวมกับวิญญาณชั้น ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารชั้นจะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามที่ตนคิด ซึ่งมีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ (ความถือตัว) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) กุกกุจจะ (ความหงุดหงิดรำคาญ) สังขารชั้นเหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศล ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) อโมหะ (ความไม่หลง) เป็นต้น สังขารชั้นจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม ดังนั้น สังขารชั้นจึงจัดเป็นนาม^{๓๔}

สังขารชั้นจัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตที่เกิดปรุงแต่งจากเหตุปัจจัย ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี จึงจัดเป็นนาม

๒.๖.๒ วิธีการกำหนดสังขารชั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิธีการกำหนดรู้สังขาร สังขารชั้น เป็นกองสังขาร สังขารชั้น เป็นนามธรรมที่เกิดรวมกับวิญญาณชั้น ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารชั้นจะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามที่ตนคิด มีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น สังขารชั้นเหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศล ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น สังขารชั้นเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สังขารชั้นสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนามจัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต ที่เกิดปรุงแต่งจากเหตุปัจจัย ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี การปรุงแต่ง ได้แก่ ความคิดที่เกิดกับใจเป็นกุศลหรืออกุศล “การกำหนด เห็นหนอ ในแต่ละครั้ง ผู้ปฏิบัติตามรู้สภาวะ การเห็น สังขารชั้นย่อมปรากฏในขณะต่างๆ เช่น โลภะย่อมปรากฏในขณะที่ยินดีพอใจ โทสะย่อมปรากฏในขณะที่ไม่พอใจ เป็นต้น ผู้ปฏิบัติรับรู้ อย่างนี้ย่อมสำคัญว่ามีเพียงสังขาร ที่เป็นสภาวะธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม”^{๓๕} วิธีการกำหนดรู้สังขาร

๑) โดยการกำหนดรู้อารมณ์ความคิดปรุงแต่งที่เกิดกับใจเป็นกุศล และอกุศลนั้น อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นการกำหนดรู้สังขารชั้น ขึ้นญาตปริยญา

๒) การพิจารณาสังขารชั้น โดยการพิจารณาจนแจ้งในอารมณ์ที่พิจารณานั้น เห็นความเกิดดับของอารมณ์ความคิดปรุงแต่งนั้น อยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาสังขารชั้น ขึ้นตริณปริยญา

๓) การกำหนดหยั่งรู้สังขารชั้น โดยการละถอนอารมณ์ความคิดปรุงแต่งนั้นได้ด้วยปหานะ ๕ คือ

๑. วิกัมภณปหานะ (การละด้วยการข่มไว้)

๒. ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้นๆ)

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๘๑ - ๙๘๓.

^{๓๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิยาตอ), **วิปัสสนาญาณเล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒.

๓. สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด)
๔. ปฏิปัสสัทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)

เป็นการกำหนดละถอนสังขารชั้นๆ ขึ้นไปหาหนี่งปริญา โดยเห็นการมีสติกำหนดรู้สังขารชั้นๆ ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นสังขารชั้นๆ นั้น จนเห็นอาการดับไปของสังขารชั้นๆ ย่อมเบื้อหน้าในสังขารชั้นๆ เมื่อเบื้อหน้าย้อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย้อมหลุดพ้น

๒.๗ วิญญาณที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับชั้นๆ ๕ ก็มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๕ อย่างรวมเข้าเป็นชีวิต^{๓๖} ชั้นๆ ๕ ประกอบไปด้วย รูปชั้นๆ เวทนาชั้นๆ สัญญาชั้นๆ สังขารชั้นๆ และวิญญาณชั้นๆ เมื่อลงเหลือแต่ รูปชั้นๆ และนามชั้นๆ ผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อต่อไปนี้

๒.๗.๑ วิญญาณชั้นๆ

วิญญาณชั้นๆ คือ กองวิญญาณ ได้แก่ จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์^{๓๗} วิญญาณหรือจิตมี ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ (รูปารมณั สีสต่างๆ ทางตา) โสตวิญญาณ (สัททารมณั เสียงต่างๆ ทางหู) ฆานวิญญาณ (คันธารมณั กลิ่นต่างๆ ทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ (รสธารมณั รสต่างๆ ทางลิ้น) กายวิญญาณ (โผฏฐัพพารมณั กายรู้สิ่งที่มีกระทบสัมผัส) และมโนวิญญาณ (ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ รู้คิดนึกทางใจเป็นได้ทั้งกุศล และอกุศล) จึงจัดเป็นนาม^{๓๘}

วิญญาณชั้นๆจัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และรู้อารมณ์ทั้งกุศล และอกุศล จึงจัดเป็นนาม ซึ่งสามารถทำเป็นตารางเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้

ตารางแสดงการจัด ชั้นๆ ๕ เป็นรูป-นาม

ชั้นๆ ๕	รูป/นาม	
	รูป	นาม
รูปชั้นๆ	รูป	
เวทนาชั้นๆ		นาม
สัญญาชั้นๆ		นาม
สังขารชั้นๆ		นาม
วิญญาณชั้นๆ		นาม

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

^{๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒ - ๒๗/๑ - ๑๔.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๙๖ - ๙๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๘๐ - ๘๑.

๒.๗.๒ วิธีการกำหนดวิญญานชั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิธีการกำหนดรู้วิญญาน วิญญานชั้น เป็นกองวิญญาน ได้แก่ จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ วิญญานหรือจิตมี ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน และมโนวิญญาน สงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม วิญญานชั้น จัดเป็นนามธรรม เป็นสภาวธรรมที่เป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และรู้อารมณ์ทั้งกุศล และอกุศล จึงจัดเป็นนาม การรู้แจ้ง ได้แก่ รู้อารมณ์ที่มากกระทบ เช่น ตาเห็นรูป เกิดความรู้ขึ้น หูได้ยินเสียง เกิดความรู้ขึ้น ฯลฯ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จิต ได้แก่ จิตใจ “การกำหนด เห็นหนอ ในแต่ละครั้ง ผู้ปฏิบัติตามรู้สภาวะ การเห็น วิญญานชั้นย่อมปรากฏในขณะที่การเห็นเป็นประธาน ผู้ปฏิบัติรับรู้อย่างนี้ย่อมสำคัญว่า มีเพียง วิญญานที่เป็นสภาวธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม”^{๓๙}

วิธีการกำหนดรู้วิญญาน

- ๑) โดยการกำหนดรู้อารมณ์ และจำอารมณ์ ทั้งกุศล และอกุศลเป็นเหตุให้เกิด ทุกข์ ด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นการกำหนดรู้วิญญานชั้น ขึ้นญาติปริยญา

- ๒) การพิจารณาวิญญานชั้น โดยการพิจารณาจนแจ้งในอารมณ์ที่พิจารณานั้น จนเห็นการเกิดดับของอารมณ์ทั้งกุศล และอกุศลนั้น อยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาวิญญานชั้น ขึ้นตรีนปริยญา

- ๓) การกำหนดหยั่งรู้วิญญานชั้น โดยการละถอนอารมณ์ทั้งกุศล และอกุศลนั้น ได้ด้วยปหานะ ๕ คือ

๑. วิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้)
๒. ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้นๆ)
๓. สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด)
๔. ปฏิปัสสัทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)

เป็นการกำหนดละถอนวิญญานชั้นขึ้นปหานปริยญา โดยเห็นการมีสติกำหนดรู้วิญญาน ชั้น ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นวิญญานชั้นนั้น จนเห็นอาการดับไปของวิญญานชั้น ย่อมเบื่อหน่ายใน วิญญานชั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนดเพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น

๒.๘ ชั้น ๕ กับไตรลักษณ์ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา

สิ่งที่เป็นพื้นฐานของการบรรลุดุธรรม คือ การศึกษาองค์ประกอบหลัก คือ ชั้น ๕ ที่ พระพุทธเจ้ากล่าวว่า “ชั้น ๕ นี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน หมายความว่า ภูมิธรรมชาติเหล่านี้ มีอยู่ในธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็มีอยู่แล้ว”^{๔๐} เรียกทฤษฎีนี้ว่า ภูมิแห่งไตรลักษณ์ ชั้น ๕ เป็นภาระหนักที่บุคคลผู้ยึดต้องทุกข์ทรมาน แต่ถ้าปล่อยวางลงได้ก็จะเป็นสุข ชั้น ๕ อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาจึงเป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน

^{๓๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

๒.๘.๑ ความหมายของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์^{๔๑} มาจากคำว่า ไตร + ลักษณ์ = ไตรลักษณ์. ไตร แปลว่า สาม ส่วนลักษณ์ แปลว่า ลักษณะหรือเครื่องหมาย ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะสาม มีอาการที่เป็นเครื่องกำหนด หมายถึงรู้ถึงความจริงของสภาวธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ มี ๓ ประการ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เรียกว่าสามัญญลักษณ์ เพราะเป็นลักษณะที่แน่นอน เป็นกฎธรรมชาติ มีอยู่ตามธรรมดาแห่งสังขาร เรียกว่า ธรรมนิยาม

ธรรมนิยาม หมายถึง กฎธรรมชาติ. ความจริงที่มีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมาแสดงชี้แจงอธิบายให้คนทั้งหลายได้รู้ตาม มี ๓ ตามพระบาลี^{๔๒} ดังนี้

- (๑) สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
- (๒) สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารทั้งปวงคงทนอยู่ไม่ได้
- (๓) สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งปวงไม่เป็นตัวตน^{๔๓}

สรุป ไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณ์ หมายถึง ความเป็นลักษณะสามัญญทั่วไป เป็นลักษณะตามธรรมชาติ ตามธรรมดา ตามปกติที่ปรมาตมธรรมทั้งหลาย (เวไนยนิพพาน) ต้องเป็นเหมือนกัน การพิจารณาลักษณะทั้งสามของไตรลักษณ์ แสดงวิปัสสนาญาณด้วยเครื่องหมายให้รู้ได้ ๓ อย่างคือ

- (๑) อนิจจลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ไม่เที่ยงของรูป-นาม
- (๒) ทุกขลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ของรูป-นาม
- (๓) อนัตตลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของรูป-นาม

สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ที่เกิดวิปัสสนา คือ มีความเห็นผิดที่ไม่แจ้งในไตรลักษณ์ เพราะมีสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์อยู่ไม่ให้เห็นสภาพความเป็นจริง สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ คือ

(๑) สันตติ ปิดบัง อนิจจัง สันตติ คือ การสืบทอดของรูป-นาม ที่เกิดขึ้นติดต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ไม่เห็นการเกิดขึ้น และการดับไปของรูป-นาม เมื่อไม่เห็นการเกิดดับ จึงทำให้เข้าใจผิดว่ารูป-นาม นี้ไม่มีการเกิดดับ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนเราเขา จนเมื่อได้กำหนดให้เกิดปัญญาเห็นการดับไปของรูป-นาม อย่างแจ่มแจ้งแล้ว จึงจะทำลายวิปัสสนาที่เห็นว่าเที่ยง วายั่งยืน และประหามานะได้^{๔๔}

(๒) อิริยาบถ ปิดบังทุกข์ ทุกข์เกิดจากอิริยาบถ คือ การผลัดเปลี่ยนความเคลื่อนไหวของรูป-นาม อยู่ตลอดเวลา คอยปิดบังทุกข์ไว้ ทำให้ไม่เห็นรูป-นาม ว่าทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เช่น นั่งนานเมื่อยเกิดทุกขเวทนาทนอยู่ไม่ได้ อิริยาบถเก่าเป็นทุกข์รู้กันได้ง่าย เมื่อนั่งนานก็เมื่อยทนไม่ได้ลุกเดิน นึกว่าการเดินเป็นสุขสบายเพราะหายเมื่อย คือ เห็นว่าอิริยาบถที่เปลี่ยนใหม่นั้นเป็นสุข เพราะ

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๙ - ๑๒๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๔๓} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๑.

ขณะที่เปลี่ยนแปลงใหม่ทุกขเวทนายังไม่เกิด ความจริงอิริยาบถเก่าเป็นทุกข์ อิริยาบถใหม่ก็เป็นทุกข์เช่นกัน คือ หนีทุกข์เก่าไปสู่ทุกข์ใหม่ อิริยาบถเก่าจะเห็นทุกข์ได้ง่าย เพราะทุกขเวทนายากำลังมีอยู่ เป็นที่ตั้งแห่ง โทมนัส อิริยาบถใหม่ที่เห็นเป็นสุขนั้นเป็นที่ตั้งแห่ง ตัณหา คือ อภิชฌา แต่ว่าการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อกำจัดอภิชฌา และโทมนัส ทั้งสองอย่างที่กำลังกล่าวมานี้ เป็นการกล่าวถึงการเห็นทุกขเวทนา ที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาย่อมจะเห็นทุกขเวทนายก่อน เพราะทุกขเวทนาเป็นของหยาบเห็นได้ง่าย แล้วจึงจะเห็นสังขารทุกข์ที่ถูกเบียดเบียนโดยความเกิดดับอยู่ตลอดเวลา แล้วจะเห็นทุกขลักษณะได้เมื่อกำหนดรูป และนามจนสันตติชาติ และจะเห็นทุกขอริยสังขัตติในสังขารเบกขาญาณที่แก่กล้า มีกำลังพอที่จะอนุโลมให้เห็นอริยสังขัตติ ๔ ได้ เมื่อเห็นทุกข์ก็ทำลายวิปลาสธรรมที่เห็นว่าสุขว่าสบายนั้นได้ และประหารต้นตอได้^{๔๕}

(๓) ขนสัณญญา ปิดบังอนัตตา ขนสัณญญา คือ ความสำคัญว่าเป็นก้อนเป็นแห่ง เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นว่าเป็นตัว เป็นตน เป็นคน เป็นสัตว์ ที่ว่าเป็นคนก็สำคัญเอาหมดทั้งก้อนหมดทั้งแห่งนี้ว่าเป็นคน ถ้าย่อยก้อนนี้แห่งนี้ออกไปแล้ว ก็จะมีแต่ รูป เวทนา สัณญญา สังขาร วิญญาณ เท่านั้นเอง หาสิ่งที่เป็นคนเป็นตนเป็นตัวนั้นไม่มีเลย ถ้ายังถือทั้งก้อนทั้งแห่งว่าเป็นคนอยู่ ก็ย่อมจะเข้าใจผิดไปว่าเป็นของเที่ยง เพราะยังยืนอยู่นับสิบๆ ปี เป็นสุข เป็นสาระ สวยงามน่ารักน่าใคร่ เมื่อเห็นอนัตตา ก็ทำลายวิปลาสว่า เป็นตัว เป็นตน บังคับบัญชาได้ และประหารทิฏฐิลงได้ การทำลายสิ่งที่ปกปิดไตรลักษณ์ เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์นั้นมีวิธีเดียว คือ การกำหนดรูป-นาม ตามวิธีที่เรียกว่า ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา^{๔๖}

๒.๘.๒ รูปกับไตรลักษณ์

รูปกับไตรลักษณ์^{๔๗} คือ รูปที่เป็นอนิจจลักษณะ รูปที่เป็นทุกขลักษณะ รูปที่เป็นอนัตตลักษณะ ส่วนที่เป็นรูป ได้แก่ ร่างกาย พุทธิกรรม และส่วนประกอบรูปธรรมทั้งหมด ดังนี้

(๑) รูปเป็นอนิจจลักษณะ เพราะรูปมีลักษณะอาการเกิดดับตลอดเวลา แปรปรวนทนอยู่ได้ชั่วขณะ และขัดต่อความเที่ยง สาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถเข้าถึงอาการไม่เที่ยงดังกล่าว คือ ความสืบทอดของรูป ซึ่งปิดบังอนิจจลักษณะของรูป จึงมีลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ

(๒) รูปเป็นทุกขลักษณะ เพราะมีลักษณะ สภาวะการเปลี่ยนแปลง ถึงความเป็นอนิจจังไม่เที่ยง สภาวะของความทุกข์ที่ถูกบีบคั้น กดดัน และมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลาย ตามเหตุปัจจัย ทำให้รูปคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สาเหตุที่ไม่สามารถพบเห็นทุกขลักษณะดังกล่าวในรูป เพราะการเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๔๘}

(๓) รูปเป็นอนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะอาการสภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้ เพราะไม่มีตัวตน ความทนอยู่ไม่ได้ ของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ของที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นตัวเรา ไม่มีอัตตาตัวตนถาวร ไม่มีความเป็นตัวตน จึงเป็นอนัตตลักษณะ ดังพระพุทธพจน์กล่าวว่า “สิ่งใดไม่

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑ - ๗๒.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๒.

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๕ - ๓๕๖.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๕๕.

เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๔๙} สาเหตุที่เราไม่สามารถพบอนัตตลักษณะได้ในรูป เพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง

๒.๘.๓ เวทนากับไตรลักษณ์

เวทนากับไตรลักษณ์ คือ เวทนาที่เป็นอนิจจลักษณะ เวทนาที่เป็นทุกขลักษณะ เวทนาที่เป็นอนัตตลักษณะ เวทนาเป็นส่วนที่มีการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์หรือเฉยๆ ดังนี้

(๑) เวทนาเป็นอนิจจลักษณะ เพราะเวทนามีลักษณะการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์หรือเฉยๆ ที่เป็นการ เกิด ดับ ตลอดเวลา แปรปรวน ทนอยู่ได้ชั่วขณะ และขัดต่อความเที่ยง สาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถเข้าถึงอาการไม่เที่ยงดังกล่าว คือ ความสืบทอดของเวทนา ซึ่งปิดบังอนิจจลักษณะของเวทนา จึงมีลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ^{๕๐}

(๒) เวทนาเป็นทุกขลักษณะ เพราะมีลักษณะ การเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์หรือเฉยๆ ที่เป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลง ถึงความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง สภาวะของความทุกข์ที่ถูกบีบคั้น กดดัน และมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้เวทนาคงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สาเหตุที่ไม่สามารถพบเห็นทุกขลักษณะดังกล่าวในเวทนาเพราะการเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๕๑}

(๓) เวทนาเป็นอนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์หรือเฉยๆ ที่เป็นสภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้ เพราะไม่มีตัวตน ความทนอยู่ไม่ได้ ของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ของที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นตัวเรา ไม่มีอัตตาตัวตนถาวร ไม่มีความเป็นตัวตน จึงเป็นอนัตตลักษณะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๕๒} สาเหตุที่ไม่สามารถพบอนัตตลักษณะได้ในเวทนา เพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง

๒.๘.๔ สัญญากับไตรลักษณ์

สัญญากับไตรลักษณ์ คือ สัญญาที่เป็นอนิจจลักษณะ สัญญาที่เป็นทุกขลักษณะ สัญญาที่เป็นอนัตตลักษณะสัญญา ส่วนที่เป็นการกำหนดจำอารมณ์ได้ รู้ในอารมณ์ ๖ ได้ ดังนี้

(๑) สัญญาเป็นอนิจจลักษณะ เพราะสัญญามีลักษณะการกำหนดจำอารมณ์ได้ รู้ในอารมณ์ ๖ ที่เป็นการ เกิด ดับ ตลอดเวลา แปรปรวน ทนอยู่ได้ชั่วขณะ และขัดต่อความเที่ยง สาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถเข้าถึงอาการไม่เที่ยงดังกล่าว คือ ความสืบทอดของสัญญา ซึ่งปิดบังอนิจจลักษณะของสัญญา จึงมีลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ

(๒) สัญญาเป็นทุกขลักษณะ เพราะมีลักษณะการกำหนดจำอารมณ์ได้ รู้ในอารมณ์ ๖ ที่เป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลง ถึงความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง สภาวะของความทุกข์ที่ถูกบีบคั้น กดดัน และมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้สัญญาคงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ สิ่งใดไม่

^{๔๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๔๖.

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๔๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^{๕๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สาเหตุที่ไม่สามารถพบเห็นทุกขลักษณะดังกล่าวในสัญญาเพราะการเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๕๓}

(๓) สัญญาเป็นอนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะการกำหนดจำอารมณ์ได้ รู้ในอารมณ์ ๖ ที่เป็นสภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้ เพราะไม่มีตัวตน ความทนอยู่ไม่ได้ ของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ของที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นตัวเรา ไม่มีอึดตาตัวตนถาวร ไม่มีความเป็นตัวตน สัญญาจึงเป็นอนัตตลักษณะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๕๔} สาเหตุที่ไม่สามารถพบอนัตตลักษณะได้ในสัญญา เพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง

๒.๘.๕ สังขารกับไตรลักษณ์

สังขารกับไตรลักษณ์ คือ สังขารที่เป็นอนิจจลักษณะ สังขารที่เป็นทุกขลักษณะ สังขารที่เป็นอนัตตลักษณะ สังขาร ส่วนที่เป็นการปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล ดังนี้

(๑) สังขารเป็นอนิจจลักษณะ เพราะสังขารมีลักษณะการปรุงแต่งจิตให้ดี ชั่ว เป็นกลางๆ เป็นกุศลหรืออกุศล ที่เป็นการ เกิด ดับ ตลอดเวลา แปรปรวน ทนอยู่ได้ชั่วขณะ และขัดต่อความเที่ยง สาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถเข้าถึงอาการไม่เที่ยงดังกล่าว คือ ความสืบทอดของสังขาร ซึ่งปิดบังอนิจจลักษณะของสังขาร จึงมีลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ

(๒) สังขารเป็นทุกขลักษณะ เพราะมีลักษณะการปรุงแต่งจิตให้ดี ชั่ว เป็นกลางๆ เป็นกุศลหรืออกุศล ที่เป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลง ถึงความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง สภาวะของความทุกข์ที่ถูกบีบคั้น กดดัน และมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้สังขารคงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สาเหตุที่ไม่สามารถพบเห็นทุกขลักษณะดังกล่าวในสังขารเพราะการเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๕๕}

(๓) สังขารเป็นอนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะการปรุงแต่งจิตให้ดี ชั่ว เป็นกลางๆ เป็นกุศลหรืออกุศล ที่เป็นสภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้ เพราะไม่มีตัวตน ความทนอยู่ไม่ได้ ของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ของที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นตัวเรา ไม่มีอึดตาตัวตนถาวร ไม่มีความเป็นตัวตน สังขารจึงเป็นอนัตตลักษณะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๕๖} สาเหตุที่ไม่สามารถพบอนัตตลักษณะได้ในสังขารเพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง

๒.๘.๖ วิญญาณกับไตรลักษณ์

วิญญาณ กับ ไตรลักษณ์ คือ วิญญาณที่เป็นอนิจจลักษณะ วิญญาณที่เป็นทุกขลักษณะ ที่วิญญาณเป็นอนัตตลักษณะ วิญญาณ ส่วนที่รู้แจ้งอารมณ์ รู้อารมณ์ ๖ ได้ ดังนี้

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^{๕๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^{๕๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

(๑) ญาณเป็นอนิจจลักษณะ เพราะญาณมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ รู้อารมณ์ ๖ ที่เป็นการเกิดดับตลอดเวลา แปรปรวน ทนอยู่ได้ชั่วขณะ และขัดต่อความเที่ยง สาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถเข้าถึงอาการไม่เที่ยงดังกล่าว คือ ความสืบต่อของญาณ ซึ่งปิดบังอนิจจลักษณะของสังขาร จึงมีลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ

(๒) ญาณเป็นทุกขลักษณะ เพราะมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ รู้อารมณ์ ๖ ที่เป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลง ถึงความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง สภาวะของความทุกข์ที่ถูกบีบคั้น กดดัน และมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้ญาณคงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สาเหตุที่ไม่สามารถพบเห็นทุกขลักษณะดังกล่าวในญาณ เพราะการเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๕๗}

(๓) ญาณเป็นอนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ รู้อารมณ์ ๖ ที่เป็นสภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้ เพราะไม่มีตัวตน ความทนอยู่ไม่ได้ ของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ของที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นตัวเรา ไม่มีอัตตาตัวตนถาวร ไม่มีความเป็นตัวตน ญาณจึงเป็นอนัตตลักษณะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๕๘} สาเหตุที่ไม่สามารถพบอนัตตลักษณะได้ในญาณ เพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง

สรุปว่า ชั้น ๕ ย่อลงมา คือ รูป-นาม รูปชั้น ๕ จัดเป็นรูป เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ และญาณชั้น ๕ จัดเป็นนาม ส่วนนิพพาน เป็นชั้นวิมุตติ คือ พ้นจากชั้น ๕ การกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ ว่า ทุกสรรพสิ่งในโลกที่เข้าใจว่าเป็นคน สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นความจริงในระดับสมมุติ แต่ความจริงในระดับปรมาตม คือ ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นเพียงชั้น ๕ ที่เป็นรูป-นามรวมกันเข้าเป็นกลุ่ม เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป เท่านั้น มีเพียงกองสังขารที่เป็น ชั้น ๕ รูป-นาม ล้วนๆ เท่านั้น จะหาตัวตน สัตว์บุคคล เรา เขา ไม่ได้เลย เมื่อสภาวะธรรมเกิดให้กำหนดตามความเป็นจริง การกำหนดรู้ว่าชั้น ๕ รูป-นาม ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไป มีสภาวะการเปลี่ยนแปลง ที่ไม่เที่ยง ถึงความเป็นอนิจจัง คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นเรา ไม่มีอัตตาตัวตน ย่อมเป็นอนัตตา เกิด ดับ อยู่ตลอดเวลา เมื่อกำหนดพิจารณาอย่างนี้อย่างต่อเนื่อง ย่อมเบื่อหน่ายในชั้น ๕ รูป-นาม จนคลายความยึดมั่นถือมั่น รู้ความจริงว่าทุกสิ่งในโลกไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้

๒.๙ สรุปท้ายบท

ชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนา โดยวิธีกำหนดรู้ชั้น ๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นความรู้แจ้งชัดตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่ทำให้เกิดปัญญานั้น อาศัยรูป-นาม เป็นอารมณ์ปรมาตม ผู้ปฏิบัติต้องควบคุมกายวาจาให้เป็นปกติด้วยศีล ควบคุมจิตใจตั้งมั่นด้วยสมาธิ และปฏิบัติวิปัสสนาตามลำดับ ให้เห็นความเป็นจริง จิตที่รู้รูป-นามตามความเป็นจริง จิตย่อมถ่ายถอนความยึดมั่น ถือมั่นว่าเป็นของเรา เป็นเขา เป็นสัตว์ บุคคล ไตรลักษณ์ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^{๕๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

เจริญสตินั้น ด้วยการวิธีกำหนดรู้ชั้น ๕ เรื่อยมรรู้ตามความเป็นจริงว่า อุปาทานชั้น ๕ ย่อลงมาเป็นรูป และนาม นี่เป็นทุกข์

วิธีกำหนดรู้ชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ใน การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา มีดังนี้

(๑) โดยการกำหนดรู้อารมณ์ความคิดปรุงแต่งที่เกิดกับใจเป็นกุศล และอกุศลนั้นอันเป็น เหตุให้เกิดทุกข์ ด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่องให้เป็นปัจจุบันอารมณ์ เป็นการกำหนดรู้ชั้น ๕ ชั้นญาติปริยญา

(๒) การพิจารณาชั้น ๕ โดยการพิจารณาจนแจ้งในอารมณ์ที่พิจารณานั้น เห็นความเกิด ดับของอารมณ์ความคิดปรุงแต่งนั้นอยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็น อนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาชั้น ๕ ชั้นตริณปริยญา

(๓) การกำหนดหยั่งรู้ชั้น ๕ โดยการละถอนอารมณ์ความคิดปรุงแต่งนั้นได้ด้วยปหานะ ๕ คือ ๑) วิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้) ๒) ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์ นั้นๆ) ๓) สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด) ๔) ปฏิปัสสัทธิปหานะ (การละด้วยสงบ ระวัง) ๕) นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้) เป็นการกำหนดละถอนชั้น ๕ ชั้นปหานปริยญา โดยมีสติกำหนดรู้ ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น จนเห็นอาการดับไปของชั้น ๕ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น ด้วยการกำหนดรู้ชั้น ๕ การกำหนดพิจารณา ชั้น ๕ และการละถอนชั้น ๕ ด้วยปหานะ ๕ ดังได้อธิบายมาแล้ว

๒.๑๐ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกชั้น ๕ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามีเท่าไร อะไรบ้าง
๒. จงอธิบายรูปชั้น ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๓. จงอธิบายเวทนาชั้น ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๔. จงอธิบายสัญญาชั้น ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๕. จงอธิบายสังขารชั้น ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๖. จงอธิบายวิญญาณชั้น ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๗. จงอธิบายชั้น ๕ ว่าเป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนาอย่างไร

๒.๑๑ เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.
- _____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.
- ฉันทนา อุดสาหลักษณ. **พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.
- _____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.
- _____. **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____. **ไตรลักษณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาธรรมสภา, ๒๕๕๔.
- พระพุทโธสเถระ รัตน. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รัตน. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๓**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๐.
- _____. **ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๐.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสิยาตอ). **วิปัสสนานัยเล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.
- พระอุปติสสเถระ รัตน. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๔.